

Titel:	Sproglig betydningsanalyse. Semantiske roller i tekster
Forfatter:	Hanne Ruus
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 10+11. <i>Sprogteori og tekstanalyse</i> , 1979, s. 161-197
Udgivet af:	Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hanne Ruus

SPROGLIG BETYDNINGSANALYSE

Semantiske roller i tekster

Indledning

Når man beskæftiger sig med tekstlæsning og tekstanalyse, består en væsentlig del af arbejdet i at afdække og forklare tekstens betydning. Da sprogvidenskaben udover sprogets formelle træk også interesserer sig for dets indholdsside, skulle man vente, at den lingvistiske betydningsvidenskab kunne tilbyde en række redskaber til brug for analyse af tekster. Litteraturanalytikere har da også efterlyst sådanne redskaber (f. eks. Grodal og Madsen 1974 s. 37), men hidtil næsten forgæves.

I det sidste årti er semantikken imidlertid kommet i centrum i mange sprogvidenskabelige arbejder; således synes arbejdet med semantiske relationer mellem verbet og de øvrige, fortrinsvis nominale, størrelser i en sætning at give mulighed for en mere præcis beskrivelse af dele af betydningen i en tekst. Disse relationer kaldes dybdekasus (Fillmore 1968f og andre) eller mindre vildledende semantiske roller (Halliday 1970, Brodda 1973, Lyons 1977). I det følgende bruges termen semantisk rolle om en relation mellem en verbalform og en anden størrelse inden for samme helsætning i en tekst.

Siden Charles Fillmore for ti år siden fremlagde sine ideer om dybdekasus, har mange talt og skrevet meget om dem, men kun få har forsøgt at få dem at se i sammenhængende tekster.¹ I denne artikel præsenteres et sæt semantiske roller og der gives anvisning på at analysere tekster med dem. Det vises dernæst udfra et par hele analyserede tekster, hvordan rolleanalysen giver adgang til væsentlige dele af teksters betydning og derfor kan bruges som hjælpemiddel ved analyse og karakteristik af tekster.

Med henblik på at løse de konkrete problemer, der opstår i rolleanalysen af tekster, gennemgås herefter rollernes manifestationsformer, da en udtryksbeskrivelse muligvis kan lette identificeringen af rollerne. Som baggrund for at studere, hvilke roller der er udeladt i en tekst, drøftes det dernæst, hvordan man kan afgøre, hvilke roller der er fast knyttet til det enkelte verbum. Endelig forsøges en nærmere

bestemmelse af, hvilken slags betydning man får fat i med rolleanalysen og fordele og ulemper ved denne form for betydningsanalyse opsummeres.

Et sæt roller

Adskillige sæt af semantiske roller har i de sidste ti år været anvendt med vekslende teoretisk og praktisk udbytte i vidt forskellige fagområder, hvor man beskæftiger sig med beskrivelse og analyse af sprog og tekster.

Inden for simuleret intelligens forsøger man at få maskiner til at forstå tekster. En mulig måde at afprøve 'forståelsen' er at få maskinen til at fortælle, hvad den ved. Til det brug konstruerer man præcise afbildninger af betydningen i enkle tekster ved hjælp af ordbøger, hvor verberne har oplysninger om, hvilke semantiske roller de forbindes med. Ved forsøg med maskinoversættelse anvendes tilsvarende oplysninger (Vauquois 1978).

Af arbejdet med maskiner kan man lære at være konsekvent og at træffe afgørelser, da de automatiske metoder forfølger inkonsekvenser ud i den yderste absurde løsning og da valg af en strategi og et analyseapparat er en forudsætning for at få gjort noget maskinelt. Desuden kan man finde opmuntring til at arbejde med semantiske roller i, at flere af systemerne inden for simuleret intelligens faktisk fungerer, selvom partikulære succeser selvfølgelig ikke er nogen garanti for, at samme fremgangsmåde kan generaliseres med tilsvarende succes. Vanskelighederne ved at udnytte erfaringerne fra simuleret intelligens ligger i, at hvert projekt arbejder med sit specielle emneområde og tilhørende tekster, fra baseballresultater til medicinske diagnoser. En sammenlignende fremstilling af en række projekters forskellige rollesæt munder ud i, at valget af roller må afhænge af, hvilke tekster man vil analysere (Bruce 1975).

De fleste lingvister, der har skrevet om semantiske roller, har arbejdet videre inden for den transformationsgrammatiske tradition, hvor Fillmore lancerede sine ideer om 'deep cases' (Rubattel 1977). Her er målet at finde det universelle sæt af roller, der i vekslende kombinationer findes i den dybeste struktur for enhver sætning på et hvilket som helst sprog. Som bekendt arbejder transformationsgrammatikere generativt, det vil sige, at de vil afdække principperne for,

hvordan sætninger dannes. Næsten alle sprogvidenskabelige arbejder om semantiske roller forudsætter da, at en sætningsstruktur med roller sendes gennem en lang række informationsstrukturerende, syntaktiske og fonologisk-morfologiske processer, før man har sætningen, som den træffes i tekst og tale. Udforskningen af flere af disse processer står for tiden i ret lav kurs og er formodentlig kun nogenlunde kortlagt for engelsk. Man vil altså ikke inden for en overskuelig tid kunne lave en ægte generativ beskrivelse af en dansk tekst, hvor man kortlægger, hvordan den trin for trin genereres fra dybdestrukturer.

For folk, der først og fremmest interesserer sig for at beskrive eksisterende tekster, er der derfor god grund til at vælge en analyserende fremgangsmåde, hvor man søger at finde de semantiske roller i den tekst, man vil beskrive.

Når man vil bruge et sæt semantiske roller til tekstanalyse, bør de opfylde følgende krav:

1. Rolleanalysen skal dække de fleste af størrelserne i en tekst, hvis man skal kunne drage konklusioner om teksten ud fra analysen.
2. Rollerne skal være så universelle som muligt, da man herved får mulighed for at sammenligne rolleanalyser af tekster på forskellige sprog.
3. Der skal ikke være for mange roller, ellers er det for vanskeligt at lære at bruge analyseapparatet.
4. Det skal være muligt at give regler for rollernes udtryksformer f.eks. ud fra syntaktisk funktion, ledsætningsindleder eller særlige præpositioner. Kun ved at finde og eftervise koblinger mellem indhold og udtryk kan lingvistisk semantik holde sig fri af spekulative faldgruber og subjektive ad hoc udsagn.

Her kommer et sæt semantiske roller med tilhørende karakteriseringer af de størrelser, der indgår i den pågældende relation med verbet.

UNINTENTIONAL: fænomen, der forårsager
                                  handlingen.

CAUSE

AGENT: levende væsen, der udfører en
                                  handling.

MEANS	INSTRUMENT: middel, der bruges til at udføre <u>handlingen</u> .
	MATERIAL: materiale, der medgår til <u>handlingen</u> .
PATIENT	RECEIVER: <u>levende væsen</u> , som <u>handlingen</u> er rettet imod.
	EXPERIENCER: <u>levende væsen</u> , som oplever <u>handlingen</u> .
OBJECT	CONCRETE: <u>størrelse</u> , der indgår i og evt. påvirkes af <u>handlingen</u> .
	ABSTRACT: <u>fænomen</u> , der indgår i og evt. påvirkes af <u>handlingen</u> .
GOAL	AIM: <u>handlingens</u> formål.
	RESULT: <u>handlingens</u> resultat.
TIME	MOMENT: <u>handlingens</u> sted i tiden.
	DURATION: <u>handlingens</u> udstrækning i tiden.
SPACE	LOCATION: <u>handlingens</u> sted i rummet.
	DIRECTION: <u>handlingens</u> retning i rummet.
SOURCE	ABSTRACT: <u>fænomen</u> , der er forudsætning for <u>handlingen</u> .

Af de 8 semantiske roller har de 7 hver 2 varianter, der er komplementært distribueret. I en sætning kan der altså kun findes én CAUSE, som kan være enten AGENT eller CAUSE UNINTENTIONAL, et GOAL, som kan være AIM eller RESULT osv.

Karakteriseringen af de enkelte roller er ret vag, da det har vist sig at være utrolig svært at finde ord med det rette begrebsomfang, man savner f.eks. et ord, der betyder 'menneske eller andet dyr, der kan handle'. I karakteriseringen af rollerne ovenfor er de understregede ord og udtryk derfor brugt i en anden betydning end dagligsprogets:

levende væsen omfatter mennesker og de dyr, der opfattes som udførende ved verber som spise, skubbe, drikke,

	<u>dræbe, jage o. lign.</u>
<u>handling</u>	bruges som overbegreb til alle verballignende temaer, altså noget i retning af: foreningsmængden af aktivitet, tilstand og hændelse.
<u>størrelse</u>	er overbegreb for mennesker, dyr, ting.
<u>fænomen</u>	betegner noget komplekst og uhåndgribeligt f. eks. tanker, tale, naturkræfter o. lign.

Det viser sig desuden, at når man tilføjer flere træk i karakteriseringen af den enkelte rolle, bliver det hurtigt et snærende bånd. F. eks. har det været forsøgt at inddrage hensigt i beskrivelsen af AGENT i form af et træk med vilje, men det fører til futile diskussioner om, hvorvidt man kun kan være AGENT, når man bevidst med vilje gør noget, og man får problemer med sætninger som

en lille mus pilede ud fra en revne i bjerget

AGENT VERBUM DIRECTION

Her følger en række eksempler på de forskellige roller. Alle eksempler stammer fra autentiske tekster. Eksempler uden findested indgår i hele tekster citeret senere i artiklen, de øvrige citater er forsynet med nødtørftig kildeangivelse.²

- CU Et jordskælv rystede jorden. (Fabel)
Naar Kedsomheden plager mig,
- AG saa smider jeg mit gamle Kluns
Lille Nisse Silkeskæg og hans store tante sejled til Amerika i en grøn servante (Halfdan Rasmussen)
- IN Han skrubbede de værste Pletter paa Tøjet med Vand og Sæbe
(Martin A. Hansen)
Godt en fjerdedel af udsalgsstederne overtrådte forbudet ved at blande konserveringsmidler i hakket okse- og svinekød, i hakket spæk, i forloren hare f. eks. og i rørt fars.
- MA Den lever af dansemyggelarver, snegle, muslinger og andre bunddyr samt bundplanter (Fisk i farver)
Varemærker kan bestå af figurer, ord eller ordforbindelser, herunder slagord, bogstaver eller tal... (Lov om varemærker)
- RE Der brænder et Lys i Natten, det brænder alene for mig
Jeg vil se freden i ansigtet på dem jeg møder
- EX de troede, jorden skulle forgå (Fabel)
Men Smeden fornåm, at i denne Stund gik Nattens andet Hanegal hen over Landet (Martin A. Hansen)

- Men aander du stille, og aander du tyst
- OK Lille Nisse Silkeskæg spiste nøddekærner (Halfdan Rasmussen)
Og dog i Lundens lykkelige Bolig, her under disse stille svale
Tage en Rose blusser endnu mere skjøn
- OA I som taler om afsavn for fredens skyld
Men skønt baade Huset, Gaden og den store By laa død stille
hen, vidste han nøje, hvad Tid det var (Martin A. Hansen)
- AI For at forlænge holdbarheden kunstigt tilsætter mange for-
handlere af kød og flæsk konserveringsmidler, skønt det er
forbudt.
Hammeren havde de fået udleveret som værktøj til det arbej-
de de var beskæftiget med i cellen (Politiken d. 7. 9. 77)
- RS Hver fjerde slagter gør kødet "frisk" med ulovligt stof.
En høstvogn buldrede hen ad vejen, så støvet fra hestehovene
og hjulene stod som en stor sky bag den.
- MO og hurtigere en Gryet selv kunde flyve, gik nu dets Bebudel-
se fra Kyst til Kyst. (Martin A. Hansen)
Tung i Hovedet baade af Gilde og Tanker lettede han sig fra
sin Halmsæk tidligt om Morgen, inden det var begyndt at
lysne. (Martin A. Hansen)
- DU De lukte Urner huldt i Skyggen smile, mens Sølvemaanens
kolde Straaler ile og blande sig med deres Purpurskier.
Skønt smeden Jonatan havde et godt Sovehjerte, sov han kun
let og daarligt Resten af den Nat, da de havde fejret Aske-
lads Bedring. (Martin A. Hansen)
- LO På et gammelt apotek købte de en pille (Halfdan Rasmussen)
de dufter under skyggefulde Træer
- DI Folk rendte rundt (Fabel)
vandet skyllede ned over hans mægtige ryg (Martin A. Hansen)
- SA Hvis freden ikke har nogle sanser hvordan kan folk da ønske
at kaste sig i dens favn
og puster jeg til det, saa flammer det op

Rollerne har engelske navne, dels for at vise sammenhængen med Fillmore-traditionen, dels fordi indførelsen af danske termer måtte forordre et sæt af gode oversættelser af alle rollenavnene. Benævnelsesmæssigt er OBJECT smertensbarnet. Både på engelsk og dansk er det en højst uheldig betegnelse, da den for let sammenblandes med syntaktisk objekt. Ved at bibeholde den engelske stavemåde og udtale kan man dog få nogen forskel, så det bliver muligt at tale om, at et syntaktisk objekt kan have den semantiske rolle OBJECT.

Til brug for det praktiske analysearbejde indføres to bogstavsfor-
kortelser for rollerne:

CAUSE UNINTENTIONAL:	CU
AGENT:	AG
INSTRUMENT:	IN
MATERIAL:	MA
RECEIVER:	RE
EXPERIENCER:	EX
OBJECT CONCRETE:	OK
OBJECT ABSTRACT:	OA
AIM:	AI
RESULT:	RS
MOMENT:	MO
DURATION:	DU
LOCATION:	LO
DIRECTION:	DI
SOURCE ABSTRACT:	SA

Opmærksomheden henledes på RE, som er den ene variant af PA-
TIENT og ikke må forveksles med RS, som er den ene variant af
GOAL. De øvrige navne skulle være mnemoteknisk bekvemme, de
korte navne er hurtige at skrive og skaber yderligere en ønskelig
distance til de engelske termer, så man ikke i sin analysepraksis
styres for meget af, hvad man tror de engelske ord betyder.

Da min primære interesse har været at afprøve et sæt semanti-
ske roller i tekstanalysen, har jeg ikke gjort større forsøg på at
spille Ole Opfinder og løse de teoretiske problemer omkring afgræns-
ningen af roller og disses sammenhæng med andre former for seman-
tisk beskrivelse. Benny Brodda (Brodda 1973) har forsøgt at tænke
Fillmores forslag sammen med Hallidays overvejelser og har genfun-
det en del af de samme relationer i Noreens arbejde med relationer
mellem nominaler (Noreen 1905).³ Broddas rollesæt er interesseret
i at dække det meste af en tekst, idet han inddrager ledsætninger som
manifestationer af roller. Jeg har derfor brugt hans rollesæt med føl-
gende modifikationer: Instrument er løsnet fra Agent og ført sammen
med Material, der nærmest svarer til Broddas Source Concrete. Denne

kobling er forsøgt for det første, fordi Instrument og Material synes at være komplementært distribueret, for det andet, fordi Material er meget mere specifik end Source Abstract og for det tredje, fordi det er meget let at tænke sig naturlige sætninger med både Source Abstract og Material, hvad der ville være et brud på unicitetsprincippet, hvis de var varianter af samme rolle, se nedenfor.

I opstillingerne ovenfor er rollerne ordnet efter grad af specificitet, således at de mest specifikke står først, de mest generelle til sidst. Jo mere specifik en rolle er, desto præcisere kan man beskrive de verber, den forekommer ved. De mest generelle roller kan forekomme ved så godt som alle verber.

Rolleanalyse af tekster

Den semantiske rolleanalyse forudsætter en syntaktisk opdeling af teksten i helsætninger og sætningsled.

I den enkelte sætning tildeles leddene roller efter den relation, de står i, til det mest betydningsbærende verbum i sætningen, dvs. til finittet i en sætning med fuldfinit ellers til det mest betydningsbærende infinit.

Ved valg af rolle for den enkelte konstituent bruges de ovenfor anførte karakteriseringer med overholdelse af unicitetsprincippet (Brodda 1973, s.12), dvs. at hver rolle kun kan forekomme én gang i samme sætning på samme syntaktiske niveau.

Konstituer, der er strøget ved den syntaktiske regel om udeladelse af identiske størrelser i sideordnede sætninger, indsættes i en parentes, hvis størrelsen i anden sætning har en anden rolle end i den første.

Rollebetegnelserne anføres under den konstituent, der bærer rollen. Det verbal, der analyseres ud fra, mærkes med V, eventuelle hjælpeverber med HJ.

Her kommer et eksempel:

```

Naar Kedsomheden plager mig
SA
Og Dagene blir altfor graa,

saa smider jeg mit gamle Kluns
    V      AG OK
og tar min nye Kjole paa.
    V      OK      DI

```

Sideordnede konstituentter har samme rolle, hvad der ikke er noget brud på unicetetsprincippet, da de jo også syntaktisk set er ét led. De to sideordnede ledsætninger ovenfor er ét adverbial i helsætningen og har rollen SA i forhold til verbalet smider. Sideordnede verbaler med tilhørende roller adskilles af et punktum i analyselinjen.

I ledsætninger kan man naturligvis også finde roller. Niveauskiftet markeres med en parentes.

Naar Kedsomheden plager mig
 SA(CU   V   OK.
 og Dagene blir altfor graa,
 OA   V   RS   )

Læsere, der har fulgt mig hertil, har sikkert lyst til selv at analysere næste vers af Tove Ditlevsens Digt "Min nye Kjole".

Den hang en Dag i en Butik
 jeg gik derind og købte den,
 nu bor den i mit Klædeskab
 og er min allerbedste Ven.

At betegnelser for ting i forbindelse med verber, der angiver, hvor de befinder sig, har rollen OK, er næppe noget problem, ligesom stedet, hvor det foregår, naturligvis er LO (i en Butik, i mit Klædeskab). I linje 2 optræder en AG (jeg), der bevæger sig i en retning DI (derind) og handler med en genstand OK (den).

Linje 4 er derimod vanskelig. Det drejer sig om en identitetsprædikation, hvor verbalet bruges til at koble subjekt og prædikativ sammen uden selv at have særlig meget betydning. I sætninger med være som hovedverbum er det sjældent særlig meningsfuldt at sætte en semantisk rolle på subjekt og prædikativ. I de analyser af hele tekster, der anføres nedenfor, er subjektet i sådanne sætninger dog forsynet med OBJECT-rollen ud fra en fornemmelse af, at den størrelse, der tilskrives en vis værdi, er tættest knyttet til det indholdslette verbal, mens prædikativet ikke tildeles nogen rolle. I øvrigt indgår disse sætninger ikke i materialet til manifestationsbeskrivelserne nedenfor.

Andet vers af Tove Ditlevsens digt "Min nye Kjole" ser altså således ud forsynet med rolleanalyse:

Den hang en Dag i en Butik,
 OK V MO LO .
 jeg gik derind og (jeg) købte den,
 AG V DI . Ø AG V OK .
 nu bor den i mit Klædeskab,
 MO V OK LO .
 og (den) er min allerbedste Ven.
 Ø OK V Ø .

Også andre størrelser i tekster falder uden for rolleanalysens rammer, idet de ikke indgår i en direkte relation med et fuldverbum: de bruges til at sammenkæde sætninger (konjunktioner), til at angive synspunkter, der gælder for hele sætningen (neksualer og andre modale udtryk), eller til at give verbet en særlig kvalifikation (grads- og mådesadverbialer). Endelig indgår størrelser, der knytter sig direkte til nominale led, naturligvis ikke i nogen relation med verbet og har følgelig heller ingen semantisk rolle (frie prædikativer og sammenligningsled). Af pædagogiske grunde mærkes størrelser, der falder uden for rolleanalysen med et Ø; det tvinger nemlig den analyserende til at tage eksplicit stilling til alle størrelserne i en sætning, når rollerne bestemmes. Det har også den fordel, at man automatisk kan gennemløbe analyserede tekster og få eksemplerne på de enkelte roller skrevet ud rigtigt afgrænset.

Målet for analysen er, at et verbum skal optræde med de samme roller i én bestemt betydning uafhængigt af rollernes udfyldning i den enkelte tekst. Når man er i tvivl i den konkrete tekstanalyse, må man da søge at fjerne distraherende faktorer, der hænger sammen med rollens udfyldning. Det kan klares med substitution. Man kan substituere en tom størrelse x for den problematiske størrelse og overveje, hvilken rolle konstituenten på denne plads plejer at have i forhold til verbet. En sådan substitution gør det f.eks. klart, at Et skuret køkkenbord og en bulet spand har rollen AG i forhold til verbet siger i følgende citat fra Bundgård Povlsen: Det brugte.

Et skuret køkkenbord
 og en bulet spand
 siger smukkere ord,
 end ordene om det kan.

En anden mulighed i tvivlstilfælde er ved hjælp af en ordbog at undersøge, hvilke størrelser man plejer at knytte til det verbum, man har problemer med. Man kan f.eks. være i tvivl om rollen på en rose

i en rose blusser. Opslag i Ordbog over det Danske Sprog giver følgende citater med tydelige OK'er på en roses plads: Ilden blussed i Kaminen og I Natten blussed Faklerne klare.

Nogle adverbialer, der består af præpositionen med + en styrelse, synes at bryde unicitetsprincippet, idet de har samme rolle som et andet led i sætningen, f. eks. Han havde med sin kone to sønner (Hrafnkels saga). Det viser sig imidlertid, at sådanne led kan sideordnes med det led, der har den samme rolle: Han og hans kone havde to sønner (sammen). I den sideordnede version udgør de to størrelser kun et led og unicitetsprincippet bliver altså alligevel overholdt. Denne med-konstruktion er en måde at betegne den ene af flere aktører som mindre vigtig, den er foreløbig registreret ved rollerne AG, RE og OBJECT.

AG: Om dagen legede Rufus med nogle drenge fra de andre gårde (Panduro)

MO V AG AG

RE: hvis freden passer tøj sammen med hver og én (Marianne Larsen)

RE V OK RE

OA: den inspiration var at sammenligne med det brændstof (Rifbjerg)

OA HJ V OA

Resultater af rolleanalysen

I dette afsnit fremlægges nogle hele analyserede tekster og det demonstreres, hvordan man på forskellige måder kan sammenfatte analysen af teksten.

Ved en sammenfatning af rolleanalysen kan man undersøge, om en eller flere roller forekommer særlig hyppigt i teksten. Man kan undersøge udfyldningen af en eller flere roller i hele teksten og herunder særlig registrere påfaldende udfyldninger af rollen f. eks. betegnelser for ting og begreber, der optræder i roller, der normalt udfyldes af størrelser med human referent. Man kan interessere sig for, hvilke roller aktørerne i teksten optræder i og for, om forskellige dele af teksten domineres af forskellige sæt af roller.

Det er oplagt, at man ved en sammenfatning af rolleanalysen tit vil undersøge, om en eller flere roller forekommer påfaldende ofte i teksten. Som grundlag for en sådan undersøgelse ville det være rart at vide, hvilke roller der er særlig hyppige, hvilke særlig sjældne. Bl. a. fordi de tekster, der leverer materiale til mine beskrivelser

følgende: Nogle gør noget for at nå et bestemt resultat. Andre opdager dette og det fører til resultater, der skal hindre nogle i at fortsætte deres gerning.

Den næste tekst indeholder også påfaldende mange eksemplarer af to roller, nemlig LO og RE.

```

1   Alene for dig
2   Der brænder et Lys i Natten,
3   Ø   V       OK   LO       .
4   det brænder alene for mig,
5   OK   V       RE       .
6   og puster jeg til det, saa flammer det op,
7   Ø   SA(V   AG   OK   ) Ø   V       OK   V-F.
8   og ((det)) flammer alene for mig.
9   Ø   OK   V       RE       .
10  Men aander du stille, og aander du tyst,
11  Ø   SA(V   EX   Ø   . Ø   V       EX   Ø   )
12  er Lyset pludselig mere end lyst
13  V   OK   Ø       RS       .
14  og ((det)) brænder dybt i mit eget Bryst,
15  Ø   OK   V       LO
16  - alene for dig.
17  RE
18  * Tove Ditlevsen: Pigesind

```

Den demonstrerer imidlertid også en anden mulighed for sammenfatning. Det viser sig tit at være væsentligt at se på udvalgte rollers udfyldning. Hvis man her koncentrerer sig om LO's udfyldning, registrerer man et skift fra I Natten til dybt i mit eget Bryst. Man ser samtidig, hvordan skiftet i LO-udfyldning hænger sammen med skiftet i RE-udfyldning fra for mig til for dig. I midterlinjerne ser man, hvordan to SA'er, hvori de to aktører fra RE er involverede, får lyset til at skifte karakter. Endelig kan den sidste LO give en nøgle til lysets metaforiske status.

Tekster kan ofte af sig selv via rolleanalysen falde i forskellige afsnit, idet en bestemt rolle eller en rollerække dominerer i et afsnit, andre i et andet afsnit.

```

1   Freden
2
3   hvis freden ikke har nogle sanser
4   SA( RE!   Ø   V   OA       )
5   hvordan kan folk da ønske at kaste sig i dens favn
6   Ø       HJ EX   SA-F V   OA( V   OK   DI       ).
7   hvis den ikke har drømme
8   SA ( RE! Ø   V   OA       )

```

9 hvordan så forene sine drømme med den
 10 Ø SA-F V OA OA! .
 11 hvis freden bare er en skal
 12 SA-F(OA Ø V Ø
 13 som glasset hen over et ur og en tid
 14 Ø)
 15 hvis freden ikke passer tøj sammen med hver og en
 16 SA-F(RE! Ø V OK RE!!
 17 kvinder og mænd og børn og ukendte
 18)
 19 hvis freden er navnet på et teknisk væsen
 20 SA-F(OA V Ø
 21 uden egentlig far og mor
 22)
 23 hvordan så være sikker på at den som en søster og bror
 24 Ø SA-F V Ø(AG! Ø
 25 vil indbyggerne det godt
 26 V RE OA Ø
 27 når den hen under aften sænker sig over land og by
 28 MO(CU MO V OK DI)).
 29
 30 jeg vil se freden
 31 EX HJ V OA
 32 i ansigtet på dem (som) jeg møder
 33 LO(OK RE V).
 34 I som taler om den store freds bevarelse
 35 RE(AG V OA).
 36 jeg vil se freden
 37 EX HJ V OA
 38 i hænderne på dem (som) jeg møder
 39 LO(OK RE V).
 40 I som taler om varig fred og den totale afspænding
 41 RE(AG V OA
 42 sikret gennem den totale oprustning
 43).
 44 jeg vil se freden
 45 EX HJ V OA .
 46 se freden under folks bluser
 47 V OA LO .
 48 I som taler om afsavn for fredens skyld
 49 RE(AG V OA).
 50 jeg vil freden danse og spise
 51 AG HJ OA V Ø V
 52 og elske og (jeg vil) stjæle fra dens fjender
 53 Ø V . Ø AG HJ V RE
 54 alt hvad de ejer og har
 55 OK(OK RE V Ø V).
 56 jeg vil se folk(()) kaste sig i hinandens favn
 57 EX HJ V OA(AG V OK DI
 58 og blande drømme
 59 Ø V OA).
 60 * Marianne Larsen: Handler 1976.

I dette digt viser rolleanalysen de tre strofers helt forskellige karakter: I første strofe findes en række parallelle sætninger opbygget med

SA og et spørgsmål. I de to andre strofer styres det hele af EX og det, der vil opleves. I denne tekst kan man også se, at en væsentlig del af betydningen kan findes ved at undersøge de roller, de forskellige aktører optræder i: freden bliver tillagt menneskelige egenskaber og optræder derfor i typiske animatroller som AG og RE.

En undersøgelse af, hvilke roller Roserne optræder i, giver nøglen til symbolikken i følgende digt.

```

1  Saa dugbesprængte staae de Roser her.
2  Ø          V      OK      LO .
3  De lukte Urner huldt i Skyggen smile,
4  AG          Ø      LO      V
5  Mens Sølvmaanens kolde Straaler ile
6  DU(  CU          V .
7  Og ((de)) blande sig med deres Purpurskier.
8  Ø  AG!  V      OK          ).
9
10 De dufter under skyggefulde Træer,
11 OK V      LO
12 I dem forgifter Eros sine Pile.
13 LO  V      AG  OK
14 De nyde blussende en venlig Hvile,
15 EX V  Ø      OA
16 I Søvn selv, fortrylle de enhver.
17 SA          V      CU OK
18
19 Og dog i Lundens lykkelige Bolig,
20 Ø Ø  LO
21 Her under disse stille, svale Tage
22
23 En Rose blusser endnu mere skøn.
24 OK  V      Ø
25
26 Sov, søde Rosenknop! sov sødt og rolig!
27 V  EX          V  Ø
28 O maatte mit Sovvel et Kys ledsage,
29 SA( HJ  RE!      OK  V  )
30 Da var jeg Nattens lykkeligste Søn.
31 MO V  EX  Ø
32 * Adam Oehlenschläger: Saa dugbesprængte staae de Roser her

```

En forvandling fra ting OK til levende væsen EX gennemløbes to gange, først generelt i kvartetterne: fra de staae, de dufter til de nyde, dernæst specielt i terzetterne om den enkelte rose fra En Rose blusser til Sov, søde Rosenknop.

Når man vil have fat i væsentlige dele af betydningen i en tekst, er det tit givende at undersøge, om nogle roller har en påfaldende udfyldning. Vi har set eksempler ovenfor med freden og roserne, der

optrådte i animate roller. Det er imidlertid karakteristisk for hele genrer, at ikke humane størrelser f.eks. dyr optræder i de roller, der normalt udfyldes af betegnelser for personer.

```

1  En høstvogn buldrede hen ad vejen, så støvet fra hestehovene
2  OK          V          DI          RS( OK
3  og hjulene stod som en stor sky bag den. En flue , der sad
4          V  Ø          LO  ). AG( OK          V
5  på vognladet, sagde: " Man kan vel nok hvirvle støv op!"
6  LO          ) V          OA( AG HJ Ø          V          OK  DI) .
7  * Den danske Æsop fortalt af R. Broby Johansen 1961.

```

Her kan man aflæse genren af, at fluen optræder som AG for sige og fablens pointe er jo præcis, at fluen opfatter sig som inkluderet i AG for hvirvle, mens læseren må stille sig noget skeptisk til denne opfattelse.

Der kan opregnes flere metoder til at sammenfatte rolleanalysen af tekster: Lita Lundquist afbilder rollefordelingen i tekster på forskellige sprog skematisk og kan derved vise, at det samme sagforhold opfattes forskelligt (Lundquist 1979). Gunnel Källgren anvender rolleanalysen i sine studier af betingelserne for tekstsammenhæng (Källgren 1978). Endelig kan man jo være så heldig, at en hel passage i en tekst drejer sig om, hvilken semantisk rolle en aktør havde i en bestemt situation: da tigerdyret er faldet i vandet i historien om plyspind i Peter Plys og hans venner, drejer det sig om at få fastslået, om tigerdyret var AG for et fór og derved skubbede æslet i vandet, eller om han blot var EX for et hostede og derfor kun indirekte anledning til æslets vandgang.

Rollernes manifestation

Sammen med hold af danskstuderende har jeg gennem de sidste par år anvendt de semantiske roller til analyse af tekster. Det har her vist sig, at det er muligt at nå til en analysepraksis, der i langt de fleste tilfælde fører til enig analyse af en tekst. Det er denne praksis, der er grundlaget for analysen af de ovenfor anførte tekster. Man kan også enes om, hvor problemerne ligger og sågar opstille forslag til løsning af de fleste. Vanskelighederne ligger i at finde en strategi til at vælge de rigtige løsningsforslag.

En del af problemerne i analysen hænger sammen med, at roller-

ne ikke er særlig præcist beskrevet (se ovenfor s.). Hvis det viser sig, at rollerne manifesteres på klart forskellige, genkendelige måder i teksterne, er det muligt at inddrage manifestationen i beskrivelsen af den enkelte rolle og således få lettere ved at skille rollerne fra hinanden i analysefasen.

I dette afsnit skal jeg derfor give en oversigt over de enkelte rollers manifestation ledsaget af eksempler. Materialet til beskrivelsen består af en serie analyserede tekster repræsenterende forskellige genrer og forskellige forfattere; både lyrik og prosa, fiktion og non-fiktion er repræsenteret i materialet.² Beskrivelsen af den enkelte rolle omfatter syntaktisk funktion, eventuelle gennemgående karakteristika i rollens form og udfyldning, desuden anføres eksempler på dens vekslende udseende.

CAUSE

CU

Rollen fungerer som subjekt i sætninger i aktiv og som adverbial i passivsætninger. Som adverbial indledes rollen af præpositionen af. Rollens substantivkerne er oftest betegnelse for en proces eller en aktivitet.

EKSEMPLER:

Subjekt.

Et jordskælv rystede jorden (Fabel)
CU   V   OK

kontrarevolutionen kan ikke knuse os (Mao)
CU   HJ   Ø   V   OK

dette kast giver ret til ekstrakast (Spilleregler)
CU   V   OA

Adverbial.

ting er mærket af brug (Bundgård Povlsen)
OK   HJ   V   CU

disse gener ophævedes af andre midler (Seeberg)
OA   V   CU

AG

Rollen fungerer som subjekt enten i form af et nominalhypotagme, hvis kerne er en personbetegnelse, eller i form af personlige pronominer.

EKSEMPLER:

Han tændte Lys (Martin A. Hansen)
AG V OK

Han gav sin ven Frøj halvpart i den hest (Hrafnkels saga)
AG V RE OA

han kan anbringe sin brik på en plads, som... (Spilleregler)
AG HJ V OK LO

folk rendte rundt (Fabel)
AG V DI

lægerne har sagt, at jeg i virkeligheden har et jernhelbred (Seeberg)
AG HJ V OA ( )

MEANS

IN

Rollen fungerer som adverbial. Den indledes med ved at, ved hjælp af, med.

EKSEMPLER:

godt en fjerdedel af udsalgsstederne overtrådte forbudet ved at
AG V OA IN
blande konserveringsmidler i hakket oksekød... (Berlingske Tidende)

hun bevarer sin Ungdom ved hjælp af sit friske Udseende (Tidens Kvinder)
AG V OA IN

de to indsatte gravede et hul i muren ind til toilettet ved hjælp
AG V OK LO IN
af en lille hammer og en brækket bordkniv (Politiken)

jeg gik endnu bedre med to kunstige ben end med to naturlige (Seeberg)
AG V Ø IN

MA

Rollen fungerer som adverbial. Den indledes med præpositionen af.

EKSEMPLER:

amalgam består bl.a. af kviksølv (Miljøpjece)
OK V Ø MA

den kæmpende hær består af den ottende rutearmé og den fjerde armé (Mao)
OA V MA

tandlægekliniikkens "sølvplomber" er lavet af amalgam (Miljøpjece)
OK HJ V MA

PATIENT

RE

Rollen fungerer som indirekte objekt, som subjekt og som adverbial. Som adverbial indledes den af præpositionerne til og for. Som subjekt findes RE ved verber, der betegner et tilhørsforhold med forskelligt aspekt: indtrædende f. eks. få, opnå, vedvarende f. eks. have, eje, ophørende f. eks. miste, tabe. Den nominale kerne i rollen består af personbetegnende substantiver eller personlige pronominer.

EKSEMPLER:

Indirekte objekt.

iveren efter at gå igen ville tilføre mig kæmpekræfter (Seeberg)
CU HJ V RE OA

I løser mig ud min ganger grå (Folkevisen)
AG V RE OK

jeg giver dem ret (Seeberg)
AG V RE OA

Subjekt.

ved registrering i henhold til denne lov kan erhvervsdrivende opnå
IN HJ RE V
eneret (Lov om varemærker)
OA

folk fik nye børn (Villy Sørensen)
RE V OK

Adverbialer.

jeg gentog til dem mit spørgsmål om ... (Seeberg)
AG   V   RE   OA

det brænder alene for mig (Ditlevsen)
OK   V   RE

EX

Rollen fungerer som subjekt, sjældent som objekt. Den nominale kerne består af personbetegnende substantiver eller personlige pronominer. Verberne betegner enten en psykisk aktivitet eller en fysisk proces, der opleves.

EKSEMPLER:

Subjekt.

denne hest elskede han så højt (Hrafnkels saga)
OK   V   EX   Ø

de troede, jorden skulle forgå (Fabel)

EX V OA( )

personalet i arresthuset opdagede det klaprende vindue (Politiken)

EX V OK

da jeg derefter vågnede (Seeberg)

EX MO V

ånder du stille (Ditlevsen)

V EX Ø

Objekt.

det faldt dem da først ind at bortsave dette led (Seeberg)

Ø V EX MO OA

OBJECT

OK

Rollen fungerer som subjekt i sætninger i aktiv og passiv, som objekt og som adverbial. I de sætninger i aktiv, hvor rollen fungerer som subjekt, tilhører verbet oftest en af følgende to semantiske grupper, i den ene betegner verberne fysiske processer f.eks. brænde, flamme, funkle, brage, klikke, tørre, vokse, i den anden betegner de en befinden sig f.eks. sidde, stå, ligge, hænge, bo. Som adverbial indledes rollen med præpositionen på.

EKSEMPLER:

Subjekt i aktivsætninger.

så fager falder den rim (Folkevise)

Ø V OK

og Draaberne i Tusindvis funkled fra hans brede, haarede Bringe

OK Ø V DI (Martin A. Hansen)

det store bjerg knagede og bragede i sin grundvold (Fabel)

OK V V LO

2-300000 æg, som klæber til planterne (Fisk i farver)

OK V LO

Subjekt i passivsætninger.

som var han dekoreret med mange Edelstensordener (Martin A. Hansen)

HJ OK V MA

vil man spille almindelig Ludo, benyttes en almindelig terning

SA( ) V OK (Spilleregler)

når mærket er indarbejdet (Lov om varemærker)

OK HJ V

denne hær bliver sat ind på to måder (Mao)

OK HJ V Ø

Objekt.

Soldaterne greb deres våben (Villy Sørensen)

AG V OK

Lille Nisse Silkeskæg spiste nøddekærner (Halfdan Rasmussen)

AG V OK

han tog en Haandfuld grøn Sæbe (Martin A. Hansen)

AG V OK

Adverbial.

og de tæskede løs på de brændende kroppe (Villy Sørensen)

AG V OK

helst så han på børn og unge (Villy Sørensen)

Ø V AG OK

OA

Rollen fungerer som subjekt i aktivsætninger, som objekt, som subjekt i passivsætninger, som adverbial indledt med om og med. Som nominal har rollen ofte form af en at-sætning eller en infinitiv-konstruktion med at. Som subjekt manifesteres rollen i aktivsætninger ved verber, der betegner en tilstedeværen med forskelligt aspekt: indtrædende f.eks. begynde, dukke op, blive, ske, vedvarende f.eks. findes, gælde, vare, ophørende f.eks. forsvinde. Som objekter manifesteres rollen som at-sætninger og som nominalhypotagmer, hvis betydningskerne ikke kan defineres ostensivt, ofte i form af verbalsubstantiver.

EKSEMPLER:

Subjekt i aktivsætninger.

spillet begynder med terningkast efter tur (Spilleregler)

OA V IN

I folkets masser findes uudtømmelige kilder til den kraft, der kræ-

LO V OA

ves for at føre krig (Mao)

det kan ikke imponere nutidens ungdom, at jeg i sin tid sprang 4

Ø HJ Ø V RE OA

meter (Villy Sørensen)

også arme lå det indenfor protesekunstens muligheder at fremstille

Ø OA V Ø LO OA-f

bedre end naturen (Seeberg)

Objekt.

De understreger Deres Personlighed (Tidens Kvinder)

AG V OA

og havde de været syv for én, da finge de alle dødens mén (Folkevisen)
 SA( ) V RE OA

jeg beundrer, lægekunsten (Seeberg)
 EX V OA

du elskede at spørge (Scharnberg)
 EX V OA

da ødelæggeren så hende stå i det øverste vindue i et brændende hus
 EX V OA (Villy Sørensen)

de lovede mig, at jeg skulle komme til at gå nærmest bedre end før
 AG V RE OA( )
 (Seeberg)

jeg har også spurgt lægerne, om de mener, at min sjæl er fulgt med
 AG HJ Ø V RE OA(
alle transformationerne og transplantationerne (Seeberg)
)

og hvad en præsterer, må en anden straks overgå (Villy Sørensen)
 OA( ) HJ AG MO V

Subjekt i passivsætninger.

da sygdommen tog fart, ... blev denne tanke straks opgivet (Seeberg)
 SA( ) HJ OA MO V

måske rives tankerne således ud af livets kæde (Seeberg)
 Ø V OA Ø DI

Adverbial.

Hvordan alle franske Kvinder ... bærer sig ad med altid at være
 AG V OA
unge, friske og tiltrækkende (Tidens Kvinder)

I som taler om den store freds bevarelse (Marianne Larsen)
 AG V OA

GOAL

AI

Rollen fungerer som adverbial. Den indledes med til, til at, for, for
at, som. Kernen i adverbialet betegner ofte en proces eller en aktivitet.

EKSEMPLER:

der bruges hvert år 4 tons kviksølv til amalgamfremstilling herhjemme (Miljøopjece)
 Ø V MO OK AI LO

andre midler, der var beregnet til at sætte processerne i netop
 OK HJ V AI
hine dele af kroppen igang (Seeberg)

er du da ikke kommet for min skyld? (Villy Sørensen)

HJ AG Ø V AI

til slut bør der kastes det passende antal øjne for at føre brik-

MO HJ Ø V OA AI

kerne hjem (Spilleregler)

hammeren havde de fået udleveret som værktøj ... (Politiken)

OK HJ RE HJ V AI

RS

Rollen fungerer som prædikativ til subjekt ved verbet blive, som prædikativ til objekt og som adverbial. Som adverbial består den af en ledsætning indledt med så eller af et præpositionssyntagma indledt med for, som.

EKSEMPLER:

Prædikativ til subjekt.

da tanten spiste den, blev hun ganske lille (Halfdan Rasmussen)

MO( ) V OK RS

menneskene bliver ikke stærkere med tiden (Villy Sørensen)

OK V Ø RS DU

Prædikativ til objekt.

han kaldte den Frøjfakse (Hrafnkels saga)

AG V OK RS

det gør Deres Haar levende og straalende blankt (Tidens Kvinder)

CU V OK RS

Adverbial.

et varemærke anses for indarbejdet, når... (Lov om varemærker)

OA V RS

en høstvogn buldrede hen ad vejen, så støvet fra hestehovene og

OK V DI RS

hjulene stod som en stor sky bag den (Fabel)

sygdommen, som lægerne nu betegnede som den uhyre sjældne "alminde-

OA AG MO V RS

ligt bortfald" (Seeberg)

TIME

MO

Rollen fungerer som adverbial. Den har form af et nominalhypotagma, hvis kerne har tidsbetydning, af et adverbium, en præpositionsforbindelse eller ledsætning. Præpositioner: i, under, efter, om, ledsæt-

ningsindledere: før, inden, efter at, da, når.

EKSEMPLER:

Nominalhypotagme.

sammen med en anden indsat gravede han sig ud gennem en mur i cel-
 AG! V AG OK DI
 len i arresthuset tidlig søndag morgen (Politiken)
 MO

Adverbium.

nutildags bliver ingen rekord en dag gammel (Villy Sørensen)
 MO V OA RS
 men da havde de forbrændte soldater haft tid til at knæle og tage
 MO HJ RE V OA
 sigte (Villy Sørensen)
nu husker ingen, at jeg i en årrække havde verdensrekorden i længde-
 MO V EX OA(
 spring (Villy Sørensen)
)

Præpositionssyntagmer.

en anden, som døde uheldeligt under sidste krig (Seeberg)
 EX V Ø MO
 at jeg i sin tid sprang 4 meter (Villy Sørensen)
 AG MO V

Ledsætninger.

jeg havde nogle gode måneder, inden sygdommen atter bragte mig
 RE V OA MO(
til mit andet hjem (Seeberg)
)

da du var mindre, sang du (Scharnberg)
 MO( ) V AG

når jeg engang er gnavet væk og kastet bort, vil jeg stadig være
 MO( ) HJ OK Ø V
 tilstede (Seeberg)
 LO

DU

Roller har form af ledsætninger, præpositionsforbindelser, nominalhypotagme, hvis kerne har tidsbetydning, eller et adverbium. Den fungerer som adverbial, sjældent som objekt. Ledsætningsindleder: mens, præposition i.

Nominalhypotagme.

han blev der et stykke tid (Hrafnkels saga)

AG V LO DU

han sov kun let og daarligt Resten af den Nat, da ... (Martin A. Hansen)

EX V Ø DU

i over et år, som jeg tilbragte hjemme (Seeberg)

DU OK V LO

Adverbium.

hun så aldrig længe på dem, hun talte med (Villy Sørensen)

AG V Ø DU OK ( )

Præpositionssyntagme.

jeg havde rekorden i fire hundrede år (Villy Sørensen)

RE V OA DU

Ledsætning.

blev den også angrebet, kunne de sætte en ny lunge ind, mens de

SA( ) HJ AG V OK DI DU(

opererede den gamle væk (Seeberg)

)

SPACE

LO

Rollen fungerer som adverbial. Den har form af præpositionsforbindelser, adverbium, nominalhypotagme, hvor kernen har tidsbetydning.

Præpositioner: i, på, under, ved, hos, til, bag, omkring, inden for, om, blandt m.fl.

EKSEMPLER:

Præpositionssyntagme.

Enhver må endvidere i sin erhvervsvirksomhed anvende sit navn eller

RE HJ Ø LO V OK

firma eller navnet på en ham tilhørende ejendom (Lov om varemærker)

mine fjender er jo alle i senge (Folkevisen)

OK V Ø OK-f LO

På et gammelt apotek købte de en pille (Halfdan Rasmussen)

LO V AG OK

vi har samlet millioner og atter millioner af mennesker omkring

AG HJ V OK LO

den revolutionære regering (Mao)

Den lille Foraarshat sidder kækt paa skraa over de henrivende, bløde
 OK V Ø LO

Krøller (Tidens Kvinder)

fråden stod som skyer om gabet på hans hest (Villy Sørensen).

OK V Ø LO

Adverbium.

der hvor han gik, blev den en allé af svajende flammer (Villy Sørensen)

LO( ) V OK RS

Saa dugbesprængte staae de Roser her (Oehlenschläger)

Ø V OK

Nominalhypotagme.

den fiskes ivrigt mange steder (Fisk i farver)

OK V Ø LO

DI

Rollen fungerer som adverbial i form af et adverbium (hjem, frem, igennem, derind, bort) eller en præpositionsforbindelse ofte indledt af et motorisk adverbium (ind, ud, op, ned, frem, hen). Typiske præpositioner: i, over, til, fra, af.

EKSEMPLER:

Præpositionssyntagme.

En høstvogn buldrede hen ad vejen (Fabel)

OK V DI

hun byder sin broder hjem til sig (Folkevisen)

AG V RE DI

men større gnister fløj fra hans egne flammende øjne (Villy Sørensen)

OK V DI

at kviksølv på denne måde forsvinder ud i vort miljø (Miljøpjece)

OK Ø V DI

for at kunne føre en brik fra hjørnepladsen ud på spillefeltet
 HJ V OK DI (Spilleregler)

alle mennesker, der går ind i den (Mao)

AG V DI

han tog til Norge (Hrafnkels saga)

AG V DI

Adverbium.

men den unge pige med de sorte øjne gik tavs omkring (Villy Sørensen)

AG V Ø DI

fremrykningen sker venstre om (Spilleregler)

OA V DI

SOURCE

SA

Rollen fungerer som adverbial, den består oftest af en ledsætning, lejlighedsvis af et adverbium. Ledsætningerne er, hvad den klassiske grammatik kalder betingelses-, årsags- og indrømmelsessætninger. Betingelsessætningerne har form som en spørgende hovedsætning, eller indledes af hvis, såfremt, ifald, om. Indrømmelsessætningerne indledes af selvom, skønt, årsagssætningerne af fordi, da, når.

EKSEMPLER:

Betingelsessætninger.

vil man kære verdens største længdespringer, skal man ingenlunde

SA( ) HJ AG Ø

vælge den, der har sprunget længst (Villy Sørensen)

V OK ( )

den røde brik begynder forfra, hvis han ikke kan flytte en anden

OK V SA( )

i stedet (Spilleregler)

)

hjælp mig søster, om du kan (Folkevisen)

V RE AG SA( )

Årsagssætninger.

denne hær er stærk, fordi alle mennesker, der går ind i den, er men-

OK V Ø SA( )

nesker med en bevidst disciplin (Mao)

)

hvad jeg ikke mærkede noget til, gudskelov, da lægernes nænsomhed

OA EX Ø V OA-f Ø SA( )

var ualmindelig (Seeberg)

)

Indrømmelsessætninger.

spillerne må altid flytte brikkerne, som terningkastet viser, selv-

AG HJ Ø V OK Ø( ) SA( )

om det skader deres stilling (Spilleregler)

)

for at forlænge holdbarheden kunstigt tilsætter mange forhandlere

AI V AG

af kød og flæsk konserveringsmidler, skønt det er forbudt (Berlingske

OK SA( ) Tidende)

Adverbium.

derfor føler hun sig ung (Tidens Kvinder)

SA V EX Ø

Af ovenstående eksempelrækker fremgår det, at alle rollerne har en eller flere typiske, forholdsvis let genkendelige manifestationsformer, der dækker rollens centrale anvendelsesområder. Udfra disse fremtrædelsesformer og de tilhørende verber kan man ofte analogisere sig frem til en forsvarlig analyse ved vanskelige verber og tekststeder.

Flere af rollerne har overlappende eller sammenfaldende manifestationsformer. Det gælder f. eks. nogle ledsætningsmanifestationer af SA og MO (da, når) og subjektrollerne AG og EX. Det ses af de anførte eksempler, at der findes mange tilfælde, hvor den ensartede form ikke skaber analyseproblemer: der findes masser af tydelige AG-verber, der er lette at holde ude fra andre masser af EX-verber. Tilsvarende findes der da- og når-sætninger med entydig tidsbetødning og andre med entydig årsagsbetødning. Ved de tvetydige forekomster kan man opstille prøver, der får nogle eksempler til at falde entydigt i SA eller MO (Hansen 1974 s.143), men i en del eksempler er begge momenter så tydeligt til stede, at man må vælge vilkårligt at betragte det ene som mere vigtigt end det andet, hvis man vil undgå at operere med mellemformer mellem to roller. Tilsvarende problemer møder man ved en del verber, hvor både de momenter, der indgår i EXs betødning, og de, der indgår i AGs, er tydeligt til stede. Hvis man ikke ved sådanne verber kan afgøre, om den, oftest humane, størrelse snarest er udsat for hændelsen og da er EX, eller om denne humane størrelse kan siges at gøre noget/handle og derfor er AG, må man også her vælge at betragte nogle karakteristika som overordnet andre. I den analysepraksis, der er fulgt i denne artikel, er det valgt at lade AG-trækkene dominere over EX-trækkene, som det f. eks. giver sig udtryk i analysen af se på med AG overfor se + objekt med EX. Måske kan det lette afgørelsen af, hvilke træk der er de dominerende ved et bestemt verbum, at undersøge de andre roller i samme sætning. AG optræder ofte sammen med OK og DI, EX ofte med OA. Denne vej vil være sikker og farbar, når man får udarbejdet kriterier for at afgrænse sæt af roller (se nedenfor s.193).

De bemærkninger, der er gjort om rollernes udfyldning i semantisk henseende, afspejler naturligvis kun de krav, der er stillet i de oprindelige karakteriseringer (se ovenfor s. 163f) og giver således ikke supplerende oplysninger om den enkelte rolle. Det er dog beroligende, at de stemmer overens med karakteriseringerne, da det mod-

satte ville have vist, at rollerne ikke var til at anvende i praksis.

Ved de roller, hvor det er muligt at sammenholde en bestemt syntaktisk funktion med en særlig slags verber, får vi derimod værdifulde nye oplysninger om rollen. Det drejer sig om RE, OK og OA som subjekt. Da OBJECT nærmest er umarkeret i forhold til de andre roller (Brodda 1973 s.22, 41), er supplerende information særlig velkommen ved denne rolle, enhver ny oplysning er med til at gøre den mindre diffus. Markering spiller også en rolle ved SPACE og TIME, idet den ene variant af disse roller er markeret, den anden umarkeret. Man kan opstille ret sikre prøver, der udskiller den markerede variant fra rollens øvrige manifestationer. Ved SPACE er DI markeret: ved denne variant finder man eller kan indsætte et motorisk adverbium. Ved TIME er DU markeret: denne kan altid udvides eller erstattes med et så længe som.

Diskussion

I de sidst tyve års grammatiske litteratur har det været vigtigt at skelne mellem konstituenten, der var styret af verbet dvs. en del af verbalfrasen, og andre konstituenten, der var mere frit tilknyttet. Flere af Chomskys klassiske eksempler på tvetydighed består i en sætning, hvor en konstituent kan opfattes som en del af verbalfrasen eller som frit tilknyttet: he decided on the boat med oversættelserne 'han besluttede sig for båden' (on the boat som en del af verbalfrasen) eller 'han besluttede sig på båden' (on the boat som fri konstituent) (Chomsky 1965 s.101, danske eksempler i Liebst Hansen 1973 s.414). I rollegrammatisk sammenhæng er dette spørgsmål af betydning på to områder: hvis man kan afgøre, hvilke roller der er fast knyttet til det enkelte verbum, får man for det første et sikkert grundlag for at tale om udeladte konstituenten i tekster, hvor en eller flere af et verbs faste roller ikke er manifesteret. For det andet bliver det muligt at opstille sæt af roller, kasusrammer (Fillmore 1969 s.366) og inddelte verberne efter, hvilke sæt af roller de kombineres med, og således fremstille en verbalordbog⁴ med semantiske relationsoplysninger, der kan bruges som hjælpemiddel i tekstanalysen.

De roller, der er fast knyttet til verbet kaldes bundne, faste, centrale, de øvrige frie, marginale, perifere. Nogle lingvister synes efter nogen diskussion at mene, at rollerne kan ordnes i to bunker

faste overfor frie uden hensyn til de verber, de knyttes til (Brodda 1973 s.14f, 33), andre opererer med en række faste roller og en række, der både kan være faste og frie (Källgren 1978 s.152). Ingen af de rollegrammatikere, jeg har kendskab til, angiver operationelle metoder til at afgøre, om en rolle ved et givet verbum er fast eller fri, skønt de fleste synes at forudsætte, at denne afgørelse kan træffes (f.eks. Lyons 1977 s.470).

I den tid, hvor den engelsk-amerikanske lingvistik har brugt størstedelen af sine kræfter på at opstille træer og operationer på disse træer, er verberne også blevet udforsket i det kontinentale Europa. En udvidelse af Tesnières valensbegreb⁵ har muliggjort udarbejdelsen af en valensordbog over tyske verber (Helbig und Schenkel 1969). I løbet af 1970erne er disse to grammatiske traditioner heldigvis nået til at sætte pris på hinanden: Lyons kalder nu de semantiske roller for Valency-roles (Lyons 1977 s.488) og Fillmore henviser også til Helbig (Fillmore 1977 s.60), mens Helbig indser, at de Fillmoreske roller svarer til valenser på det logisk-semantiske niveau (Helbig 1976). En nærmere sammenarbejdning af de to traditioner vil være særlig frugtbar i spørgsmålet om faste/frie roller, da valensgrammatikken indeholder prøver til at afgøre dette spørgsmål (Helbig 1971 s.36). Man udskiller de til verbet knyttede obligatoriske led ved en Weglassprobe: de obligatoriske led kan ikke udelades, uden at sætningen bliver ugrammatisk. Herved får man trukket en grænse mellem roller, der skal optræde ved et givet verbum, og roller, der kan optræde ved verbet. Dernæst udskiller man de frie roller fra de faste, fakultative ved en omskrivningsprøve, idet en fri rolle kan skilles ud i en selvstændig sætning. I praksis er der to ulemper ved prøverne, dels skal man anvende to forskellige prøver for at finde ud af, om en konstituent er fri, og dels skal den anden prøves udfald være negativt, hvis man skal være sikker på at have fundet en fast, fakultativ rolle. Den anden prøve kan gøres mindre usikker, hvis man kan opstille nogle standardsætningsmønstre, som man kan prøve at flytte den potentielt frie konstituent hen i. Herved ville man bedre kunne fastslå, hvornår det ikke lykkes og konstituenten altså er fast og fakultativ.

Skønt prøverne fra valensgrammatikken ikke altid virker i den hårde tekstanalyses praktiske virkelighed (Rothkegel 1976 s. 55), synes de alligevel at åbne mulighed for en sikrere bestemmelse af fa-

kultative konstituenten. Hvis man desuden fra forsøgene med automatisk betydningsanalyse inddrager forestillingerne om, at konstituenten udelades, når de har en standardværdi (Schank and Rieger 1974 s.376), skulle det være muligt at rydde lidt op i valensgrammatikernes elipser og fakultativitet og omsider få et kontrollabelt grundlag for at bedømme, hvilke frie roller forfatteren vælger at anføre og hvilke faste roller, der udelades.

Hvilken betydning får man så fat i, når man studerer de semantiske roller i teksterne? Fillmore har for nylig (Fillmore 1977) forsøgt at gøre en slags status over ti år med rollerne. Han placerer nu rollerne inden for en semantikforståelse, der har overskriften: Meanings are relativized to scenes (Fillmore 1977 s.59). Man mærker her, at han i de senere år har arbejdet sammen med forskere indenfor simuleret intelligens (jf. Fillmore 1976). I denne forskning er man i stigende grad opmærksom på, at kun en meget lille del af de informationer, der er nødvendige for at forstå en tekst, faktisk forekommer udtrykt i teksten:

The use of language presupposes that both speaker and comprehender have access to roughly the same storehouse of knowledge. There must be some common frame of reference. Because of this, no language utterance is ever more than a very lean illusion to the very rich situation it describes.

(Rieger 1975 s.159)

Fillmore er inde på noget lignende, idet han nu opfatter det som rollernes væsentligste opgave at angive en synsvinkel og udvælge de momenter i en situation, som skal komme til udtryk i teksten:

My current position is that it is the orientational or perspectival structuring of a message which provides the subject matter for the theory of cases. (Fillmore 1977 s.61)

I den fortærskede 'commercial situation' angiver de tilhørende verber købe og sælge hver sin synsvinkel på situationen. Ved sælge er sælgeren AG og køberen RE, ved købe bytter de to aktører roller, selvom det er præcis samme situation, der beskrives. Et eksempel fra en af de ovenfor citerede avisartikler illustrerer, hvordan synsvinkel og dermed valg af verbum bestemmer, dels hvilke aktører der optræder i beskrivelsen, og dels hvilke roller disse aktører optræder i:

Indsatte brugte hammer og bordkniv (Politiken)

AG   V   OK

De to indsatte gravede et hul i muren ind til toilettet

AG   V   OK   LO

ved hjælp af en lille hammer og en brækket brødkniv

IN

Det første eksempel er fra artiklens overskrift, her fremhæves hammer og bordkniv og står som OK til verbet bruge. Det andet eksempel er fra artiklens tekst, her er samme aktør i samme situation IN og yderligere to roller er anført OK og LO til verbet grave. Rollerne indgår altså som vigtige komponenter i den tekstlige artikulering af en situationsbeskrivelse.

Som følge af den fornyede indsigt i rollernes semantiske status foreslår Fillmore nu et fremhævelseshierarki (saliencyhierarchy), der bestemmer, hvilke roller der skal 'hædres' ved at stå som kerneledene subjekt og objekt. Han har desuden stadig et rollehierarki (case hierarchy), der bestemmer, hvilken rolle der skal være subjekt. De nye saliency conditions regner Fillmore med vil bidrage til afklaringen af, hvor mange og hvilke roller man har. Således får han let og elegant reduceret Instrument til en slags Object, der bliver skubbet ud efter with, når et andet led skal fremhæves (Fillmore 1977 s.78). Så vidt jeg kan se, holder hans argumentation ikke her, da man også har IN ved intransitive verber, hvor der ikke er noget Object, som kan skubbe IN-konstituenten væk.

De sejlede med en pram i andedammen (Panduro)

AG   V   IN   LO

Fillmore advarer mod at sammenblande kategorielle og relationelle træk i definitionerne af rollerne (Fillmore 1977 s. 65). I det sæt roller, der er anvendt her, er selve hovedrollerne karakteriseret relationelt, mens rollevarianterne er bestemt i forhold til kategoritræk, især levende væsen, størrelse og fænomen (jf. ovenfor s. 164). Hvis man kun skulle bygge på relationelle træk i tekstanalysen, måtte man da udelade registreringen af rollevarianter og henvise de træk, man registrerer her, til studiet af rollernes udfyldning. Denne løsning er muligvis den teoretisk mest tilfredsstillende; men arbejdet med rollevarianter byder på flere praktiske fordele: De træk, man registrerer ved at bruge rollevarianterne, er væsentlige for enhver tekstanalyse, da utroligt mange tekster handler om mennesker og hvad de foretager sig, informationer som man får direkte adgang til via rollevarianter-

ne. Desuden letter den mere udførlige karakteristik af rollevarianterne og deres genkendelige manifestationsformer identificeringen af roller i tekster, da den analyserende ikke hele tiden tvinges til at se bort fra kategorielle træk, der er væsentlige i tekstsammenhængen. Det er selvfølgelig en forudsætning for at bruge kategoritræk i rollebeskrivelserne, at det ikke fører til, at samme relation bliver behandlet forskelligt.

I omtalen af Huddlestones kritik af case grammar går Fillmore så vidt i sin vilje til at se bort fra kategoritræk, at han vil sætte samme rolle (Object) på the ice og he i sætningerne the ice melted og he died (Fillmore 1977 s.65). Her er jeg nu ikke sikker på, at han har ret, men det er vanskeligt at eftervise, da die er et af de verber, hvor det er næsten umuligt at se bort fra rollebærerens kategori; det er nemlig ikke muligt at indsætte størrelser af anden kategori end levende ved dette verbum. Man kan imidlertid indsætte noget delvis animat ved verbet melt og skønne over, om det har samme rolle som subjektet til die: O that this too, too sullied flesh would melt (Shakespeare).

Den største vanskelighed for rolleanalysen ligger i, at det endnu ikke har været muligt at opstille principper for valg af roller og deres afgrænsning (Lyons 1977 s.499, Fillmore 1977 s.70). Alligevel mener Fillmore stadig, at case grammar er en vigtig ingrediens i den lingvistiske beskrivelse, fordi den får os til at stille relevante spørgsmål til de data, vi analyserer. Et af de i praksis mere overbevisende argumenter for brug af semantiske roller formuleres af Fillmore således:

The advantages I saw in the notion of deep-structure cases were that ... such descriptions were in some sense intuitively relatable to the ways people thought about experiences and events that they were able to express in the sentences of their language. (Fillmore 1977 s.62).

Afslutning

Den semantiske rolleanalyse har følgende fordele i arbejdet med teksters betydning:

For det første tilbyder den et analyseapparat, der er opstillet uafhængigt af den enkelte tekst og kan anvendes på alle tekster. Her-

ved får man adgang til samme slags betydningsoplysninger fra forskellige tekster og rolleanalysen åbner således mulighed for at sammenligne betydningen i én tekst med betydningen i en anden, således som man sammenligner den syntaktiske opbygning af to tekster. Man får ganske vist kun adgang til noget af tekstens betydning. Til gengæld er netop rollerelationerne en vigtig del af tekstens information: i de fleste tekster er aktørerne velkendte for læseren, mens tekstens informationsværdi, som påpeget af Källgren (Källgren 1978 s.167), især ligger i de oplysninger, den giver om relationerne mellem aktørerne og forskellige aktiviteter, processer og tilstande.

For det andet afgrænser rolleanalysen nogle enheder, hvis udfyldning man kan studere nærmere. For den enkelte aktør kan man ikke blot studere, hvilke roller hun optræder i, men også, hvordan hun er fremstillet i rollerne f.eks. ved tilknyttede adjektiver med positive eller negative konnotationer.

For det tredje udskilles nogle størrelser, der ikke indgår i nogen direkte relation med sætningsverbet, og altså må undersøges ud fra andre synspunkter.

Set fra et lingvistisk synspunkt har rolleanalysen den fordel, at den sammenfører forskellige udtryksstørrelser med fælles betydning f.eks. de forskellige ledsætninger, der manifesterer SA. Den demonstrerer også, at formelt set ens størrelser kan have højst forskellig betydning f.eks. AG, EX, RE, der alle optræder som syntaktisk subjekt udfyldt af personbetegnende ord.

Trods de uafklarede punkter omkring valg af rollesæt finder semantiske roller anvendelse på stadig flere områder i den lingvistiske analyse: I terminologernes bestræbelser på at afdække et teoretisk holdbart grundlag for definition af begreber er, udover de velkendte hierarkiske relationer, foreslået et sæt relationer, der minder meget om de her anvendte roller (Dahlberg 1976 Funktionale Beziehungen s.96). Også i analysen af engelske sammensætninger bruges nu et sæt semantiske relationer meget lig rollerne (Downing 1977), i sprogpsykologien undersøger man, om de semantiske roller har nogen psykologisk basis (Braine and Wells 1978). Denne artikel skulle have godtgjort, at man også i den præcise beskrivelse af danske teksters betydning kommer et skridt videre ved at bruge et sæt semantiske roller.

Noter:

- 1) Frands Mortensen forsøgte allerede i 1972 at anvende Fillmores dybdekaskus i sin analyse af radioavisen (Mortensen 1972). Han fokuserede imidlertid på roller, der ikke var manifesteret i teksten, og løb bl.a. af den grund ind i vanskeligheder, der måtte virke afskrækkende på den videre beskæftigelse med dybdekaskus i tekstanalyse (Gregersen m.fl. 1976, Heltoft 1978).
- 2) De analyserede tekster findes i maskinlæsbar form. Udskrifter eller adgang til at bruge dem på anden måde fås ved henvendelse til Hanne Ruus, Institut for nordisk filologi, Njalsgade 80, 2300 København S.
- 3) En ræsonneret fremstilling af Broddas afhandling med henblik på anvendelsen af hans rollesæt til analyse af danske tekster findes i Ruus 1978.
- 4) Et tilløb til en sådan beskrivelse af engelske verber findes i Sample Lexicon i Stockwell m.fl. 1973.
- 5) Valensbegrebet er introduceret på dansk i Hansen 1970. Om udvidelsen af Tesnière's valensbegreb se Helbig 1971 s.32.

Bibliografi

- Braine, Martin D.S. and Wells, Robin S. (1978): Case-like Categories in Children (in: Cognitive Psychology 10).
- Brodda, Benny (1973): (K) overta kasus i svenskan (Papers from the Institute of Linguistics University of Stockholm 18).
- Bruce, Bertram (1975): Case Systems for Natural Language (in: Artificial Intelligence 6).
- Chafe, Wallace L. (1970): Meaning and the Structure of Language.
- Chomsky, Noam (1965): Aspects of the Theory of Syntax (sidetallene henviser til MIT Press paperback, 9. oplag 1973).
- Dahlberg, Ingetraut (1976): Über Gegenstände, Begriffe, Definitionen und Benennungen (in: Muttersprache 86).
- Downing, Pamela (1977): On the Creation and Use of English Compound Nouns (in: Language Vol. 53, No. 4).
- Fillmore, Charles J. (1968): The Case for Case (in: Universals in Linguistics ed. by Emmon Bach and Robert T. Harms).
- Fillmore, Charles J. (1969): Towards a Modern Theory of Case (in: Modern Studies in English ed. by David A. Reibel and Sanford A. Schane).

- Fillmore, Charles J. (1976): The Need for a Frame Semantics within Linguistics (in: Statistical Methods in Linguistics 1976).
- Fillmore, Charles J. (1977): The Case for Case Reopened (in: Syntax and Semantics Vol. 8: Grammatical Relations ed. by Peter Cole and Gerrold M. Sadock).
- Gregersen, Frans, Hermann, Jesper, Katlev, Jan og Køppe, Simo (1976): Leder (in: Papir 5).
- Grodal, Torben Kragh, Madsen, Peter, Røder, Viggo (1974): Tekststrukturer.
- Halliday, M.A.K. (1970): Language Structure and Language Function (in: New Horizons in Linguistics ed. by John Lyons).
- Hansen, Erik (1970): Sætningsskema og verbalskemaer (in: Nydanske Studier 2).
- Hansen, Erik (1974): Bestemt og ubestemt sætning (in: Nydanske Studier 7).
- Helbig, Gerhard und Schenkel, Wolfgang (1969): Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben (3. oplag 1975).
- Helbig, Gerhard (1971): Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells (in: Beiträge zur Valenztheorie her. von Gerhard Helbig).
- Helbig, Gerhard (1976): Valenz, Semantik und Satzmodelle (in: Deutsch als Fremdsprache 2).
- Heltoft, Lars (1978): Lingvistik i pragmatikken (in: Nydanske Studier 9).
- Källgren, Gunnel (1978): Deep Case, Text Surface and Information Structure (in: Nordic Journal of Linguistics, Vol. 1, No. 2).
- Liebst Hansen, Bente (1973): Fra Diderichsen til Chomsky, Hovedtræk af transformationsgrammatikken (in: Meddelelser fra dansklærerforeningen 1973).
- Lundquist, Lita (1979): Teksttypebestemmelse af en lovtekst via en semantisk dybdestruktur (in: Kommunikativ kompetens och fackspråk, Lund).
- Lyons, John (1977): Semantics II.

- Mortensen, Frands (1972): Kommunikationskritisk analyse af 22-radio-avisen (4. oplag med kritisk efterskrift 1974).
- Noreen, Adolf (1905): Vårt Språk bd. V, 1904-1912.
- Rieger, C.J. III (1975): Conceptual Memory and Inference (in: Conceptual Information Processing by Roger C. Schank).
- Rothkegel, Annely (1976): Valenzgrammatik I (Linguistische Arbeiten 19, Sonderforschungsbereich elektronische Sprachforschung Universität des Saarlandes, Saarbrücken).
- Rubattel, Christian (1977): Eine Bibliographie zur Kasusgrammatik (in: Linguistische Berichte 51).
- Ruus, Hanne (1978): Den teoretiske baggrund for rolleanalysen (in: Sproglig betydningsanalyse, Kompendium (Institut for nordisk filologi) (duplikeret)).
- Schank, Roger C. and Rieger, Charles J. III (1974): Inference and the Computer Understanding of Natural Language (in: Artificial Intelligence 5).
- Stockwell, Robert P., Schachter, Paul, Hall Partee, Barbara (1973): The Major Syntactic Structures of English.
- Vauquois, Bernard (1978): Multilevel Representation of deep Structures in Natural Languages. (Foredrag holdt ved 7th International Conference on Computational Linguistics).